

Harde werkers en losbollen in de Haarlemmermeer

Het dagelijkse leven in de beginjaren van de polder

Hoe was, in de jaren 1856-1865, het leven voor de eerste arbeiders, polderjongens, boeren en bewoners van de Haarlemmermeerpolder? Hoe was de gezondheidstoestand? Konden alle mannen en vrouwen die toen trouwden in de Haarlemmermeer ook schrijven? Wat voor beroepen hadden de meeste mannen die trouwden in deze beginperiode? Hoe oud waren de bruidsparen in die periode? Waar kwamen de bruiden en bruidegoms oorspronkelijk vandaan? Hoe hoog waren de lonen van de mannen die bij de stoomgemalen werkten? En...wie was de grootste losbol in de beginperiode van de Haarlemmermeer?

Naast het Corpus Cruquius van Vincent Erdin, de bronnenpublicatie over de droogmaling van de Haarlemmermeer, kan men in diverse archieven antwoorden vinden op bovenstaande vragen. Uitvoerig onderzoek in archieven zal nog veel meer informatie kunnen geven over de eerste bewoners van de Haarlemmermeerpolder.

Hieronder volgt een impressie van een eerste onderzoek naar deze gegevens.

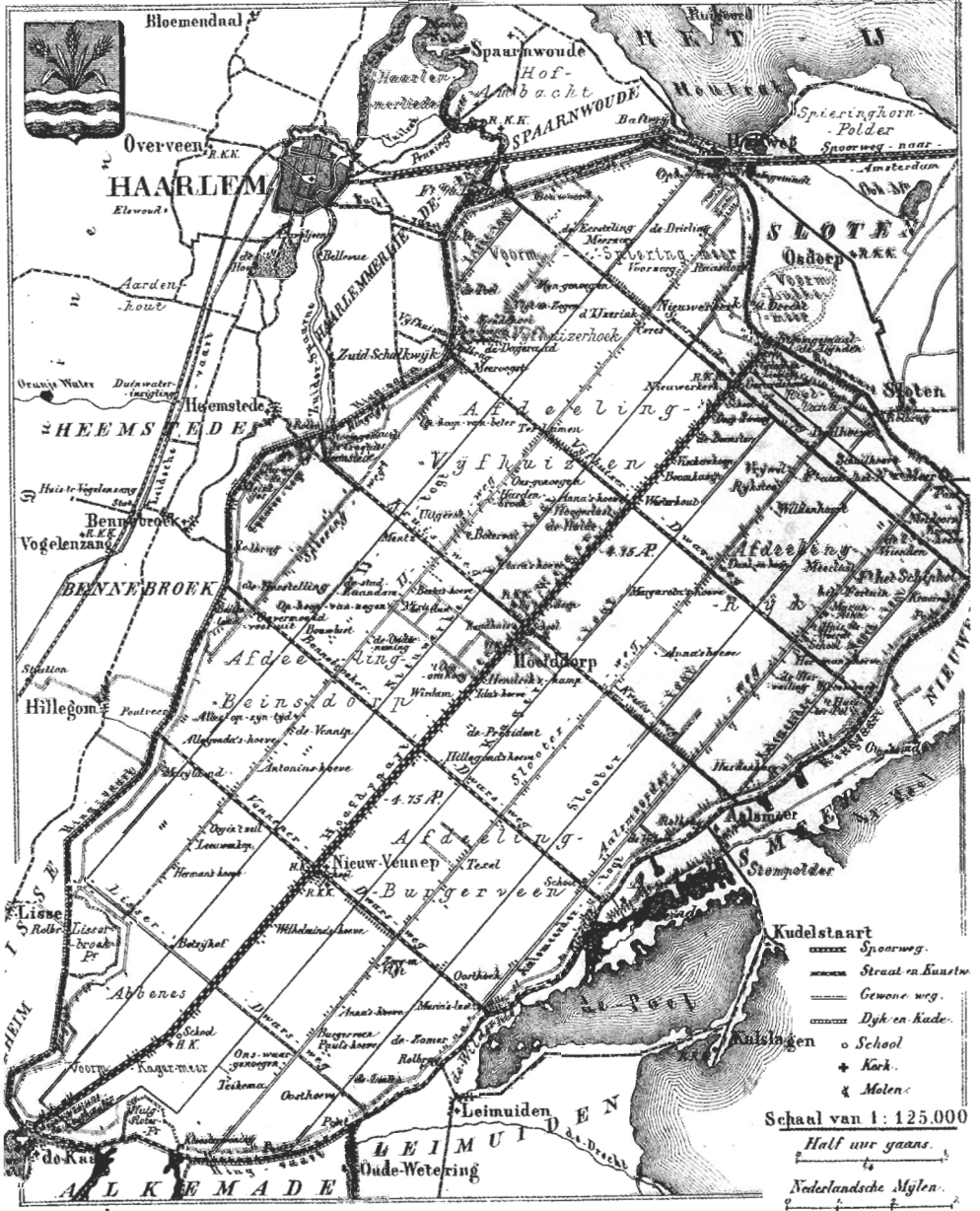
Noord-Holland rond 1850

In Noord-Holland was de industrialisatie rond de periode van de droogmaking van het Haarlemmermeer nog niet goed op gang gekomen. In het naburige Haarlem waren in de periode 1834-1835 slechts drie textiel fabrieken door Belgische ondernemers opgericht. Zij maakten voor het eerst gebruik van stoommachines. Het meeste werk werd nog met de hand gedaan door ambachtslieden. Ook in de landbouw gebruikten de boeren nog geen machines of stoomploegen. Kleding en schoenen werden op de hand gemaakt en waren heel duur. De naaimachine werd in 1850 in Amerika uitgevonden. Het vervoer ging rond 1850 met paard en wagen, rijtuig, de trekschuit of men reisde te voet. Treinen reden er nog nauwelijks. In 1863 kon men naar de Haarlemmermeer reizen per rijtuig, trekschuit en stoomboot vanuit Amsterdam, Haarlem of Halfweg.¹ Er was nog geen elektriciteit, gas of telefoon. Berichten werden per postbode verzonden.

Het allereerste begin

In 1840 ging bij Hillegom de eerste spade in de grond. Acht jaar lang werd hard gewerkt aan de aanleg van de ringdijk en de ringvaart van het Haarlemmermeer. Duizenden grondwerkers moesten met schoppen en kruiwagens de 62 kilometer lange ringdijk maken. De arbeiders en polderjongens sliepen in hutten van riet en stro. Als een deel van de dijk klaar was werden de

¹ Het reizen naar de Haarlemmermeer werd beschreven in: Beschrijving der Badhoeve in de Haarlemmermeer, handleiding bij het bezoek op 26 september 1863.

Getekend door J. Kuijper.

1879.3 Ruuders. 109.50 Inwoners

Uitgave van Hugo Suringar te Leeuward

De kaart van de Haarlemmermeer getekend door J. Kuijper uit 1867 is zeer interessant en informatief omdat hier de namen van de boerderijen bij vermeld staan. Collectie Noord-Hollands Archief.

hutjes afgebroken en meegenomen naar een nieuwe werkplek. Na voltooiing van de ringdijk kon de droogmaking van het Haarlemmermeer van start gaan. In 1852 was het meer 'droog', werden de vaarten en sloten in de polder gegraven, wegen aangelegd en kon de verkoop van grond beginnen.

Engelsen in dienst van de stoomgemalen²

Voor de bediening van de Engelse stoomgemalen, die bij de droogmaking van het Haarlemmermeer in 1848 werden ingezet, kon geen personeel in Nederland worden gevonden. Uit Engeland werden ervaren machinisten, ondermachinisten en stokers aangetrokken.³ Naast John Richards (overleden 1849), Nicolas Richards (1846-1852), S. Polglase, J. Harvey, J. Fregaar, Abram Pearce (1856 terug naar Engeland), J. Hocking, J. Davey waren James Uren, Andrew Uren, Edward Gilbert en John Cornish naar het Haarlemmermeer gekomen om de stoomgemalen te bedienen. Over de laatste vier Engelsen is iets meer bekend.

James Uren

Op het gemaal de Cruquius werkte James Uren als machinist. Hij was in Engeland geboren in 1814 en hij kwam met zijn vrouw Frances Shephard en vijf kinderen in april 1849 naar Nederland. Tijdens hun verblijf in Nederland werden nog zes kinderen geboren. Hij woonde met zijn gezin in een huis aan de Cruquius. James Uren verdiende f24,- per week. Hij was zeer bekwaam en kon lezen en schrijven. Na zijn overlijden in 1865 in de Haarlemmermeer vertrokken zijn vrouw en kinderen naar Velsen.⁴

Andrew Uren

De Engelsman Andrew Uren, geboren in 1820, kwam met zijn echtgenote Mary Cock eveneens in 1849 naar de Haarlemmermeer. Uit de registers van de geboorteakten van Heemstede, waarbij Andrew Uren de geboorte van zijn dochter Helena aangeeft, blijkt dat hij in een huis bij het Cruquijsgemaal woonde. Hij werkte eerst als ondermachinist voor f18,- per week. In 1853 werkte hij als machinist te Spaarndam, waar hij f24,- per week verdiende. Van 1861-1878 staat hij op de loonlijst als machinist van het stoomgemaal de Lijnden. Of hij hier is overleden of is teruggekeerd naar zijn vaderland is (nog) onbekend. Of hij een broer is van de machinist James Uren is ook nog niet duidelijk.

Edward Gilbert

Over de Engelsman Edward Gilbert is bekend, dat hij niet kon lezen en schrijven. Hij had wel geleerd hoe hij zijn naam moest schrijven. Hij was gehuwd en kwam met zijn vrouw Ann Rowe en twee kinderen naar de Haarlemmermeer om te werken aan de installatie van het stoomgemaal de Leeghwater. Hij werd daarna daar stoker 1^e klasse met een salaris van f24,- per week. Later werd hij ondermachinist op de Leeghwater en verdiende f18,- per week. In 1848, 1850, 1853 en 1855 deed hij aangifte van de geboorte van zijn drie zoons en een dochter in de gemeente Warmond. Hij woonde in een huis bij het gemaal de Leeghwater. Hij vermeldde toen dat hij ma-

2 Gegevens over Engelse machinisten en stokers uit Vincent Erdin's Corpus Cruquius.

3 In het Corpus Cruquius zijn namen en gegevens opgenomen over Engelsen die in dienst waren van de stoomgemalen in de Haarlemmermeer.

4 Corpus Cruquius: lijst van bevordering en gedrag van personeel van de stoomgemalen in: archief commissie van beheer en toezicht over de droogmaking van het Haarlemmermeer

Een foto van de Kruisweg te Hoofddorp. Op de deur staat de naam geschilderd R. Krabbendam. Rechts is een man die wordt voortgetrokken door een hondenkar. De hondenkar is een typisch Nederlands vervoermiddel, dat ook in de Haarlemmermeer tot ca 1938 werd gebruikt om spullen te vervoeren. Prentbriefkaart uit Noord-Hollands archief, collectie prentbriefkaarten Provinciale atlas Noord-Holland, Haarlemmermeer nr 47.

In Hoofddorp is het Marktplein het centrum van het dorp. Het was er altijd een gezellige drukte met veel mensen, paard en wagens, fietsers en in 1908 nog geen auto's. Deze briefkaart met Café De Beurs bevindt zich in de collectie prentbriefkaarten van de Provinciale atlas van Noord-Holland van het Noord-Hollands archief te Haarlem, nr 118.

In beginjaren waren er in de Haarlemmermeer al veel cafe's, die druk bezocht werden. Er wordt wel gezegd dat er eerder cafe's waren dan een bakker en een slager. Op de gevel van het cafe staat een reclamebord van Singernaaimachines. Haarlemmermeer, Ringdijk-Vijfhuizerweg in 1902. Collectie prentbriefkaarten Provinciale Atlas Noord-Holland, Haarlemmermeer nr 44.

chinist was. Op het personeelsoverzicht van de stoomgemalen van 1861-1933 komt hij niet meer voor.⁵

John Cornish

De Engelsman John Cornish, geboren in 1819, kwam in september 1845 met vrouw en een kind al naar de Haarlemmermeer. Hij was werkzaam als installateur van het stoomgemaal de Leegwater. Hij kon redelijk goed lezen en schrijven. Als stoker op de Leegwater verdiende hij f18,- per week. In 1847 woonde hij in een huis bij de Leegwater en deed hij aangifte bij de gemeente Warmond van de geboorte van een zoon. In 1849 werd nog een zoon geboren, waarvan hij bij de gemeente Zuid-Schalkwijk aangifte deed. Later maakte hij promotie en werd hij machinist op de Lijnden. Hij kreeg f24,- per week in zijn loonzakje. John Cornish zal geen gemakkelijke of vriendelijke man zijn geweest. Diverse Nederlandse werknemers kregen het met Cornish aan de stok. P. Stortenbeker, stoker op de Lijnden, een weduwnaar en vroegere broodbakker, werd in oktober 1849 voor veertien dagen gestraft (geschorst?) wegens verzet tegen de machinist Cornish. Een maand later werd G. den Dekker, stoker 2^e klasse op de Lijnden, voorheen smid en bankwerker, wegens verzet tegen Cornish ontslagen. In april 1851 kreeg de sjouwer Jan van den Berg ruzie met Cornish. Hij kreeg een halve week straf (schorsing). F. van Vugt, jongen (hulpje) te Lijnden werd in 1852 om dezelfde reden eveneens ontslagen. John Cornish keerde in oktober 1852 op zijn verzoek terug naar Engeland.

Salarissen personeel stoomgemalen

Wij weten hoeveel de smeerjongens, sjouwers, stokers, ondermachinisten en machinisten die werkten op de stoomgemalen per week verdienden.⁶ Het ongeschoolde personeel zoals sjouwers en smeerjongens verdiende niet veel per week. Een sjouwer kreeg f5,- per week en een smeerjongen f 3,- per week. De stokers verdienden f7,- tot f18,- per week, de ondermachinisten f12, tot f16,- per week en de machinisten f23,- tot f24,- per week. In vergelijking met landarbeiders en boerenknechten verdienden de machinisten en stokers een goed salaris. Het is bekend dat een landarbeider te Utrecht in 1852, f6,- verdiende en een losse boerenarbeider uit Noord-Brabant in 1855 f 7,50 per week verdiende.⁷ Van een salaris van f6,- tot f12,- per week kon een gezin niet goed rondkomen. Er was geen geld voor vlees, kleding of huisraad.

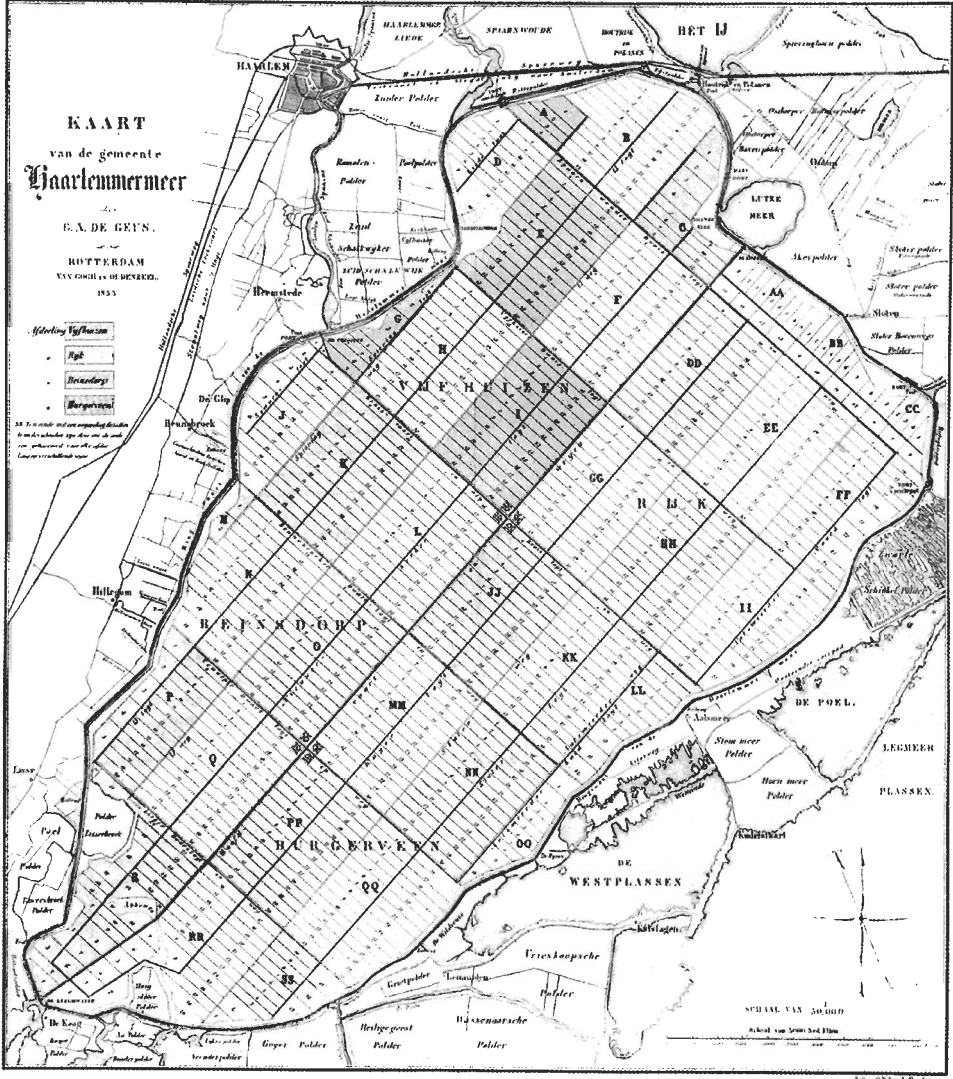
De eerste bewoning

De eerste woningen, winkeltjes en cafés werden gebouwd langs de ringvaart. In de dijkhuisjes woonden veel landarbeiders en de machinisten en stokers van de stoomgemalen. Er werden twee dorpen gepland, in het noorden Kruisdorp, vanaf 1867 Hoofddorp geheten en in het zuiden Nieuw-Vennep. Rond het Marktpllein in Hoofddorp vestigde zich de middenstand, er kwamen cafés, een bakker, slager, kruidenier, smid en een wagenmaker. Vanwege de grote afstand in de polder bezorgden de winkeliers aan huis. Over de gehele polder verspreid werden verschillende

5 Corpus Cruquius bijlage 2 personeelsoverzicht 1861-1933.

6 Corpus Cruquius, lijst van bevordering en gedrag, archief commissie van beheer en toezicht over de droogmaking van de Haarlemmermeer inv.nr 484d en Corpus Cruquius, Bijlage 2 personeelsoverzicht van personeel op de stoomgemalen de Leegwater, de Cruquius en de Lijnden 1861-1933.

7 Arbeidersbudgetten uit deze periode zijn te vinden in: Jacques Giele, Arbeidersleven in Nederland 1850-1914.

AANTALKEUZIGEN

1. aantal in de gemeente	2. aantal in de gemeente	3. aantal in de gemeente	4. aantal in de gemeente
5. aantal in de gemeente	6. aantal in de gemeente	7. aantal in de gemeente	8. aantal in de gemeente
9. aantal in de gemeente	10. aantal in de gemeente	11. aantal in de gemeente	12. aantal in de gemeente
13. aantal in de gemeente	14. aantal in de gemeente	15. aantal in de gemeente	16. aantal in de gemeente
17. aantal in de gemeente	18. aantal in de gemeente	19. aantal in de gemeente	20. aantal in de gemeente
21. aantal in de gemeente	22. aantal in de gemeente	23. aantal in de gemeente	24. aantal in de gemeente
25. aantal in de gemeente	26. aantal in de gemeente	27. aantal in de gemeente	28. aantal in de gemeente
29. aantal in de gemeente	30. aantal in de gemeente	31. aantal in de gemeente	32. aantal in de gemeente
33. aantal in de gemeente	34. aantal in de gemeente	35. aantal in de gemeente	36. aantal in de gemeente
37. aantal in de gemeente	38. aantal in de gemeente	39. aantal in de gemeente	40. aantal in de gemeente
41. aantal in de gemeente	42. aantal in de gemeente	43. aantal in de gemeente	44. aantal in de gemeente
45. aantal in de gemeente	46. aantal in de gemeente	47. aantal in de gemeente	48. aantal in de gemeente
49. aantal in de gemeente	50. aantal in de gemeente	51. aantal in de gemeente	52. aantal in de gemeente
53. aantal in de gemeente	54. aantal in de gemeente	55. aantal in de gemeente	56. aantal in de gemeente
57. aantal in de gemeente	58. aantal in de gemeente	59. aantal in de gemeente	60. aantal in de gemeente
61. aantal in de gemeente	62. aantal in de gemeente	63. aantal in de gemeente	64. aantal in de gemeente
65. aantal in de gemeente	66. aantal in de gemeente	67. aantal in de gemeente	68. aantal in de gemeente
69. aantal in de gemeente	70. aantal in de gemeente	71. aantal in de gemeente	72. aantal in de gemeente
73. aantal in de gemeente	74. aantal in de gemeente	75. aantal in de gemeente	76. aantal in de gemeente
77. aantal in de gemeente	78. aantal in de gemeente	79. aantal in de gemeente	80. aantal in de gemeente
81. aantal in de gemeente	82. aantal in de gemeente	83. aantal in de gemeente	84. aantal in de gemeente
85. aantal in de gemeente	86. aantal in de gemeente	87. aantal in de gemeente	88. aantal in de gemeente
89. aantal in de gemeente	90. aantal in de gemeente	91. aantal in de gemeente	92. aantal in de gemeente
93. aantal in de gemeente	94. aantal in de gemeente	95. aantal in de gemeente	96. aantal in de gemeente
97. aantal in de gemeente	98. aantal in de gemeente	99. aantal in de gemeente	100. aantal in de gemeente

In de beginperiode waren er in de Haarlemmermeer nog geen huisnummers. In de officiële stukken van de gemeente en notarissen werd meestal het sectienummer, straatnaam en de naam van de boerderij vermeld. De kaart van De Geus uit 1855 geeft de secties weer en is een onmisbaar instrument bij het onderzoek naar de eerste inwoners van de Haarlemmermeer. Collectie Noord-Hollands Archief.

typen boerderijen gebouwd, zoals die in de streken van herkomst van de kolonisten gebruikelijk waren. De boeren bewerkten het land en bouwden hun boerderijen zoals dat in hun geboortestreek de gewoonte was. De bevolking in 1858 bedroeg 5000 mensen. Het waren over het algemeen tamelijk jonge en grote gezinnen. In 1877 waren er meer dan 14.000 inwoners, waarvan 8000 woonachtig aan de rand van de polder. De eerste jaren waren niet gemakkelijk voor de eerste bewoners. De oogst viel de eerste jaren tegen, de welstand was gering, medische voorzieningen waren er nauwelijks en de wegen waren slecht. Om de postbestelling te vergemakkelijken stelde burgemeester Amersfoordt in 1868 een lijst op van boerderijen en andere gebouwen met vermelding van de naam van de boerderij, bewoner, sectie en kavel. In die gevallen dat de bewoners geen naam hadden voor hun boerderij of woning bedacht Amersfoordt zelf een naam. De boerderijen waren hoofdzakelijk gebouwd langs de lengtewegen. Aan de boerderij van J.C. van de Blocquerij gaf de burgemeester de naam *Ter Laemen*, (afgeleid van *lamentieren* dat zeurderig klagen betekent). De eigenaar heeft de naam van de boerderij veranderd in Wiltenburg. Veel boerderijen, zoals die van Pieter Kistemaker aan de Spieringweg, hadden een bijzondere naam: 'Beter benijd dan beklaagd' Andere voorbeelden: 'Zelden rust' aan de IJweg van Dirk Krom, 'Muizenvreugd' van Germent Spaans aan de Spaarnwouderweg, 'De Mijter' van Jan Bischoep, aan de IJweg, 'Moskou' van Jacob Rus en 'Petersburg' van Pieter Rus die naast elkaar aan de Sloterweg gebouwd waren.

De meeste boeren die naar de Haarlemmermeer trokken waren afkomstig van het Zuid- en Noord-Hollandse platteland. In de beginjaren was meer dan de helft van de grond in bezit van grootgrondbezitters. Veel boerderijen werden geëxploiteerd door pachters en zetboeren. Pachters werkten voor eigen rekening, zetboeren voor rekening en risico van de eigenaar.⁸

Dagelijkse leven van de landarbeider

Op vrijwel alle boerderijen werkten een of meer vaste landarbeiders. Elk jaar werden tussen Kerst en Nieuwjaar afspraken gemaakt over het loon en secundaire arbeidsvoorwaarden als behuizing en de hoeveelheid voedsel zoals aardappelen en melk. De werktijden van een landarbeider waren lang, 12-13 uur per dag in het laagseizoen en in de zomer 15-16 uur per dag. De vrouw van de landarbeiders had een eigen moestuin en had vaak een varken en geit. Men voorzag voor het grootste deel in de eigen voedselbehoefte.⁹

Gezondheidstoestand

Door slecht drinkwater, armoede onder de landarbeiders, slechte woonomstandigheden van de arbeiders en gebrekkige hygiënische omstandigheden en geringe medische zorg was het sterftepercentage in de Haarlemmermeer in de eerste jaren hoog. In 1859 was dit twee maal zo hoog als in de rest van Noord-Holland. In 1856 kwam de eerste huisarts en verloskundige Johannes Bolkestein naar de Haarlemmermeer. Drie jaar later vestigde A.C. van Dorsten zich als huisarts in Nieuw-Vennep. In 1866 brak er een cholera-epidemie uit. Ook ziekten als tyfus en pokken eisten veel slachtoffers. In Amsterdam, Haarlem en de Haarlemmermeer was de sterfte hoger dan in de rest van Noord-Holland. In de Haarlemmermeer stierven in 1866 105 inwoners

8 Informatie over de beginjaren uit: Clara Brinkgreve: 140 jaar geschiedenis van de Haarlemmermeer en haar bewoners. Omstreeks 1880 is het grootgrondbezit teruggelopen tot 33% en verdween de zetboer.

9 Clara Brinkgreve, 140 jaar geschiedenis van de Haarlemmermeer en haar bewoners.

Heden den vijftien Januarij Achtienhonderd

1873 en Zede, die voor ons ondergetoekende, Ambtenaar van den burgerlijken stand der gemeente Haarlemmermeer, in het huis derzelve gemeente, verschenen, ten einde een huwelijk aan te gaan,

Karel Leeftang, landbouwer, oud drie en twintig jaars, geboren te Marnisschenhuizen, wonende alhier, niet ver van de Landman van de Liefde, en

Grietje Zulver, landbouwer, oud twee en twintig jaars, geboren te Marnisschenhuizen, wonende alhier, niet ver van de Landman van de Liefde, en

N° 3
Melis, ambtenaar van den burgerlijken stand der gemeente Haarlemmermeer, ten dienste van de gemeente, wonende te Haarlem, in de Nieuwe Kerkstraat, n° 14, en

Grietje Zulver, landbouwer, oud twee en twintig jaars, geboren te Marnisschenhuizen, wonende alhier, niet ver van de Landman van de Liefde, en

De ambtenaar van den burgerlijken stand der gemeente Haarlemmermeer, ten dienste van de gemeente, wonende te Haarlem, in de Nieuwe Kerkstraat, n° 14, en

De ambtenaar van den burgerlijken stand der gemeente Haarlemmermeer, ten dienste van de gemeente, wonende te Haarlem, in de Nieuwe Kerkstraat, n° 14, en

De ambtenaar van den burgerlijken stand der gemeente Haarlemmermeer, ten dienste van de gemeente, wonende te Haarlem, in de Nieuwe Kerkstraat, n° 14, en

De ambtenaar van den burgerlijken stand der gemeente Haarlemmermeer, ten dienste van de gemeente, wonende te Haarlem, in de Nieuwe Kerkstraat, n° 14, en

De ambtenaar van den burgerlijken stand der gemeente Haarlemmermeer, ten dienste van de gemeente, wonende te Haarlem, in de Nieuwe Kerkstraat, n° 14, en

De ambtenaar van den burgerlijken stand der gemeente Haarlemmermeer, ten dienste van de gemeente, wonende te Haarlem, in de Nieuwe Kerkstraat, n° 14, en

De ambtenaar van den burgerlijken stand der gemeente Haarlemmermeer, ten dienste van de gemeente, wonende te Haarlem, in de Nieuwe Kerkstraat, n° 14, en

De ambtenaar van den burgerlijken stand der gemeente Haarlemmermeer, ten dienste van de gemeente, wonende te Haarlem, in de Nieuwe Kerkstraat, n° 14, en

De ambtenaar van den burgerlijken stand der gemeente Haarlemmermeer, ten dienste van de gemeente, wonende te Haarlem, in de Nieuwe Kerkstraat, n° 14, en

De ambtenaar van den burgerlijken stand der gemeente Haarlemmermeer, ten dienste van de gemeente, wonende te Haarlem, in de Nieuwe Kerkstraat, n° 14, en

De ambtenaar van den burgerlijken stand der gemeente Haarlemmermeer, ten dienste van de gemeente, wonende te Haarlem, in de Nieuwe Kerkstraat, n° 14, en

De ambtenaar van den burgerlijken stand der gemeente Haarlemmermeer, ten dienste van de gemeente, wonende te Haarlem, in de Nieuwe Kerkstraat, n° 14, en

De ambtenaar van den burgerlijken stand der gemeente Haarlemmermeer, ten dienste van de gemeente, wonende te Haarlem, in de Nieuwe Kerkstraat, n° 14, en

De ambtenaar van den burgerlijken stand der gemeente Haarlemmermeer, ten dienste van de gemeente, wonende te Haarlem, in de Nieuwe Kerkstraat, n° 14, en

De ambtenaar van den burgerlijken stand der gemeente Haarlemmermeer, ten dienste van de gemeente, wonende te Haarlem, in de Nieuwe Kerkstraat, n° 14, en

De ambtenaar van den burgerlijken stand der gemeente Haarlemmermeer, ten dienste van de gemeente, wonende te Haarlem, in de Nieuwe Kerkstraat, n° 14, en

De ambtenaar van den burgerlijken stand der gemeente Haarlemmermeer, ten dienste van de gemeente, wonende te Haarlem, in de Nieuwe Kerkstraat, n° 14, en

De ambtenaar van den burgerlijken stand der gemeente Haarlemmermeer, ten dienste van de gemeente, wonende te Haarlem, in de Nieuwe Kerkstraat, n° 14, en

De ambtenaar van den burgerlijken stand der gemeente Haarlemmermeer, ten dienste van de gemeente, wonende te Haarlem, in de Nieuwe Kerkstraat, n° 14, en

De ambtenaar van den burgerlijken stand der gemeente Haarlemmermeer, ten dienste van de gemeente, wonende te Haarlem, in de Nieuwe Kerkstraat, n° 14, en

In de huwelijksakte van losbol Karel Leeftang en Grietje Zulver uit 1865 schreef de ambtenaar van de burgerlijke stand van de Haarlemmermeer in 1873 met rode inkt dwars door de akte heen de vermelding van de echtscheiding van het stel. Hij maakte zich zo boos over het gedrag van de echtgenoot dat hij de namen van de vrouwen vermeldde, waarmee Karel Leeftang overspel had gepleegd. Noord-Hollands archief Haarlem, Huwelijksregister Burgerlijke Stand Haarlemmermeer 1865.

aan de cholera, 18 mensen aan de pokken en 17 overleden door de tyfus. In Haarlem stierven 216 inwoners aan de cholera en 54 aan de tyfus. In het nabij gelegen Bloemendaal stierf slechts één inwoner aan de cholera en 18 aan de tyfus.¹⁰

Inwoners van de Haarlemmermeer dronken water uit sloten, waar ook de poepdozen in gelegegd werden. Burgemeester Amersfoordt van de Haarlemmermeer liet op zijn grond een ziekenhuis voor choleralijders inrichten. Hij liet ook schoon drinkwater per schip uit de Vecht en de duinen komen via Haarlem en Amsterdam.

De kindersterfte in de Haarlemmermeer in de periode 1856-1860 was heel hoog: 34,5%. In 1861 was deze zelfs 41%. De kindersterfte op de rest van het platteland van Noord-Holland was een stuk lager: 23,7%. Voor heel Nederland lag dit percentage op 22%. Ook het aantal doodgeboren kinderen was in de Haarlemmermeer met 7,1% hoger dan in de Nederland (6,2%) of Noord-Holland (5,8%).¹¹

Burgemeester Jacobus Paulus Amersfoordt (1817-1885)

Burgemeester Amersfoordt (1863-1867) was een bijzonder vooruitstrevende man en een harde werker. Amersfoordt was stichter, eigenaar en exploitant van de modelboerderij de Badhoeve, gelegen in het noorden van de Haarlemmermeer. Hij was zijn tijd ver vooruit. Hij vond dat boeren te weinig onderwijs genoten en pleitte voor goed landbouwonderwijs. Hij was de eerste in Nederland die niet alleen propaganda maakte voor modernisering van de landbouw, mechanisering, maar dit zelf ook in praktijk bracht. Hij was in Amsterdam naar het gymnasium geweest, had in Leiden rechten gestudeerd, kwam niet uit een boerenfamilie en reisde naar Engeland om daar stoommachines te bekijken die bij het bewerken van de landbouwgronden werden ingezet. Hij kocht een stoomploeg in Engeland en zette een grootschalig bedrijf op waar naast landbouw, veeteelt en fruitteelt ook producten verwerkt werden (kaas). Hij had koeien, schapen, paarden en op zijn bedrijf waren arbeiderswoningen voor de tuinman, timmerman, kaasboer, schilder, bakker, machinist, smid, schaapherder en ploeger. In oktober 1862 was de stoomploegmachine aangekomen uit Engeland en werd er hier mee gewerkt. Hij organiseerde bezoeken aan de Badhoeve met demonstraties van het stoomploegen. De uitvoering van zijn ideeën bezorgde hem een beetje bijval, maar heel veel afgunst en kritiek van boeren die in de Haarlemmermeer nog op de ouderwetse manier hun landbouwbedrijf exploiteerden. De meeste boeren konden geen stoomploeg kopen bij gebrek aan geld. Ook was hun grondoppervlakte te klein om een stoomploeg rendabel te maken. Na zijn overlijden in 1885 verkocht zijn vrouw de boerderij en keerde terug naar Amsterdam. De modelboerderij de Badhoeve is in 1930 gesloopt.

Huwelijken en echtscheidingen

Uit de huwelijksakten uit de eerste jaren van de gemeente Haarlemmermeer is informatie af te leiden over een deel van de eerste bewoners van de polder. Leeftijd, beroepen, afkomst en alfabetisme van bruid en bruidegom kunnen uit de akten afgeleid worden. In de jaren 1856-1865 trouwden 651 bruidsparen in de Haarlemmermeer.

¹⁰ Over de gezondheidstoestand: H.N ter Veen, de Haarlemmermeer als kolonisatiegebied, p. 43-44. Cijfers over de inwoners die overleden zijn aan cholera en andere ziekten zijn afkomstig uit het Provinciaal Verslag (archief Provinciaal Bestuur van Noord-Holland 1851-1942.

¹¹ H. ter Veen, kindersterfte p. 45-46.

Aantal huwelijken

Van de 651 echtparen trouwden grofweg 65% van beide partners in deze periode voor de eerste keer. Bij de overige huwelijken, ongeveer 35%, betrof het een huwelijk van een weduwnaar of weduwe die voor de tweede keer trouwde.¹²

Aantal huwelijken per jaar in de Haarlemmermeer

33 huwelijken in 1856
44 huwelijken in 1857
49 huwelijken in 1858
57 huwelijken in 1859
61 huwelijken in 1860
69 huwelijken in 1861
73 huwelijken in 1862
76 huwelijken in 1863
94 huwelijken in 1864
95 huwelijken in 1865

Leeftijd bruiden

De jongste bruiden waren 16 jaar oud. De oudste bruiden waren 59 en 66 jaar oud.

Overzicht leeftijd bruiden 1856-1865

jonger dan 20 jaar: 30 bruiden	[4,6%]
20-25 jaar 300 bruiden	[46%]
26-30 jaar 127 bruiden	[19,5%]
31-35 jaar 81 bruiden	[12,4 %]
36-40 jaar 52 bruiden	[7,9%]
41-50 jaar 49 bruiden	[7,5%]
51-66 jaar 12 bruiden	[1,8%]

Leeftijd bruidegoms

De jongste bruidegom was 19 jaar oud en de oudste bruidegoms waren 64 en 65 jaar.

Overzicht leeftijd van bruidegoms in de Haarlemmermeer 1856-1865

jonger dan 20 jaar: 2 bruidegoms	[0,3%]
20-25 jaar 163 bruidegoms	[25 %]
26-30 jaar 201 bruidegoms	[30,8%]
31-35 jaar 111 bruidegoms	[17%]
36-40 jaar 68 bruidegoms	[10,4 %]
41-50 jaar 77 bruidegoms	[11,8 %]
51-65 jaar 29 bruidegoms	[4,5 %]

¹² Of iemand voor de eerste keer of tweede keer trouwde, is terug te vinden in het Provinciaal Verslag van de provincie Noord-Holland, aanwezig in het archief van het Provinciaal Bestuur van Noord-Holland 1851-1943 [toegang 18, over de jaren 1856-1865 inv.nrs 133-142].

Beroepen van bruiden en bruidegoms

Bij de meeste vrouwen werd geen beroep opgegeven. Bij de mannen staan deze wel vermeld. Ruim 65% van de mannen (424 mannen) gaven te kennen arbeider of werkmans van beroep te zijn. Ongeveer 16,4% meldde dat hij bouwman of landbouwer was (107 mannen). Slechts 3 mannen gaven op dat ze geen beroep uitoefenden. Andere beroepen waren onder andere: broodbakker, rietdekker, timmerman, veenman (opzichter), brievenbesteller, barbier, kleermaker, winkelier, schaapherder, schepenjager, wagenmaker, zadelmaker, metselaar, geneesheer en evangelist.

Herkomst huwelijkspartners

Het merendeel van de mensen die in de Haarlemmermeer trouwden in de periode 1856-1865 kwamen van het platteland van Zuid-Holland en Noord-Holland. Uit Zuid-Holland kwamen 176 mannen [27%] en 233 vrouwen [35,7%]. Een kleiner percentage huwelijkskandidaten gaf op dat men in Noord-Brabant geboren was: 95 mannen [14,5%] en 74 vrouwen [11,3%].¹³

Analfabetisme

In de negentiende eeuw konden lang niet alle Nederlanders lezen en schrijven.

Van de 651 bruidegoms konden er 521 hun naam schrijven. Dat is 80% van de mannen. Van degenen die hun naam konden schrijven waren er 234 [35,9%] die het goed konden, 180 (27,6%) die redelijk konden schrijven en 106 (16%) die moeizaam en slecht schreven; 130 mannen (20%) konden helemaal niet schrijven. In 't totaal kun je stellen dat 36% van de mannen analfabeet was. Bij de vrouwen lag dat percentage hoger. Van de 651 bruiden konden er 393 hun naam schrijven (60%); 258 vrouwen konden helemaal niet schrijven (40%). Van de 393 vrouwen konden er 150 [23%] goed hun naam schrijven; 151 konden hun naam redelijk goed schrijven. Van 91 bruiden kon 14% wel hun handtekening zetten, maar ze schreven zo slecht, dat vermoed kan worden dat zij ook niet konden lezen en schrijven. In het totaal was dus 54% van de vrouwen analfabeet.

Veel mensen hadden geleerd hoe ze hun naam moesten schrijven, maar waren analfabeet. Ze konden niet lezen of schrijven. Soms is uit de handtekening af te leiden of iemand analfabeet was. Men

¹³ Overzicht herkomst bruidsparen die in 1856-1865 trouwden in de Haarlemmermeer:

	Heren		bruiden	
Zuid-Holland	216	[33%]	233	[35,7 %]
Noord-Holland	176	(15) [27%]	180	[27,6%] (23 uit Amsterdam)
Noord-Brabant	95	[14,5 %]	74	[11,3 %]
Gelderland	37	[5,6%]	44	[6,7%]
Utrecht			30	30 [4,6 %]
Zeeland	12		16	
Friesland	11		11	
Overijssel	4		10	
Limburg	4		3	
Groningen	4		2	
Drenthe	2		2	
Belgie	5		3	
Duitsland	12		6	
Onbekend	37		33	

[met dank aan Bianca Hoefman van het Noord-Hollands archief, die heeft uitgezocht waar de bruiden en bruidegoms vandaan kwamen]

Boerderij Buitenrust in de Haarlemmermeer midden in de zomer. Op de achtergrond is een stoomdorsmachine te zien. Noord-Hollands archief, Haarlem collectie prentbriefkaarten provinciale atlas Noord-Holland, Hoofddorp nr 120.

In 1862 maakte burgemeester J.P. Amersfoordt (1817-1885) als eerste gebruik van stoommachines bij het bewerken van de landbouwgronden. Hij bleef lange tijd de enige boer in de Haarlemmermeer die stoomploegmachines en stoomdorsmachines gebruikte. De meeste boeren in de 19de eeuw konden zich financieel nog geen stoommachine permitteren. Foto van stoomdormachine in de Haarlemmermeer uit 1909. Noord-Hollands Archief Haarlem, collectie Provinciale atlas Noord-Holland.

schreef dan heel moeizaam en slecht zijn of haar naam. Van de mannen was 35,9% in staat om te lezen en te schrijven. Van de vrouwen was dit percentage lager: 23 % kon lezen en schrijven.

Echtscheidingen

In de negentiende eeuw waren echtscheidingen nog uitzonderlijk. Redenen voor echtscheidingen in de 19^e eeuw waren:

- 1 overspel
- 2 kwaadwillige verlating
- 3 mishandeling
- 4 grove belediging (bijvoorbeeld je vrouw uitschelden voor tyfus-hoer)
- 5 partner heeft gevangenisstraf van meer dan een jaar
- 6 scheiding tafel en bed, gevolgd door ontbinding.

In de Haarlemmermeer werden in de periode 1856-1865 vijf echtscheidingakten geregistreerd over huwelijken die eerder waren voltrokken. Er zijn twee huwelijken vermeld in het huwelijksregister van 1859, die beide later ontbonden zijn.¹⁴ Redenen voor deze echtscheidingen waren kwaadwillige verlating, overspel en zware mishandeling.¹⁵

Echtscheiding van een losbol

In 1865 trouwde de 21-jarige Grietje Zulver met de twee jaar oudere landbouwer Karel Leeftang in de Haarlemmermeer. Het huwelijk was geen succes. Karel bleek een losbol te zijn, die van drank en andere vrouwen hield. In 1873 stapte Grietje naar de Haarlemse rechter en eiste echtscheiding op grond van overspel. In de huwelijksakte staat in de kantlijn vermeld wanneer de echtscheiding is uitgesproken en dat overspel de reden was van de scheiding. Heel bijzonder is dat de ambtenaar van de Burgerlijke Stand met rode inkt de vier namen erbij heeft geschreven met wie Karel Leeftang overspel pleegde. Het echtscheidingsvonnis en het proces-verbaal van getuigenverklaringen zijn in het archief van de rechtbank Haarlem bewaard gebleven en geven interessante aanvullende informatie. Vanwege de privacygevoelige informatie vond de zitting van de rechtbank achter gesloten deuren plaats. Echtgenote Grietje Zulver klaagde dat haar man al enige tijd zijn zaken verwaarloosde en zelden thuis was. Daardoor ontstonden 'onaangename heden in huiselijke kring'. Haar echtgenoot bestookte haar met beledigingen en scheldwoorden. Hij riep: *'krenge, stik voor mijn part, val dood, krijg een rolberoerte en barst dat je darmen tegen de zolder opspringen'*. Bovendien was hij vaak dronken, sloeg haar en gooide het huisraad aan stukken.

De vier vrouwen met wie Karel overspel pleegde, blijken prostituees te zijn uit het Haarlemse bordeel van de weduwe Winklaar in de St.Pieterstraat. Zeven publieke dames en de bordeelhoudster kwamen naar de rechtbank toe om een verklaring af te leggen. Alle dames kregen een portret van Karel Leeftang te zien, waarop zij hem herkenden. Zij vertelden allemaal hetzelfde verhaal. Karel Leeftang kwam veel in het bordeel en ging dan met de ene en dan met de andere

¹⁴ Bij een echtscheiding wordt in de kantlijn van de huwelijksakte de datum van het vonnis en de naam van de rechtbank vermeld, die het vonnis heeft uitgesproken.

¹⁵ Echtscheidingsakten: 180, akte 25; 1861 akte 31; 1863 akte 4 en 44; 1865 akte 9.

dame van plezier naar boven. Ook een Haarlemse politie-inspecteur verklaarde dat hij Leefflang meermalen met zijn knecht met een publieke dame uit het bordeel had zien lopen. Ook had Karel Leefflang een aantal jaren daarvoor een paar dienstmeisjes lastig gevallen door schandelijke voorstellen te doen of hen aan te randen.¹⁶

Hoe liep het af met Karel Leefflang?

Karel Leefflang raakte aan lager wal. In 1877 had hij financiële problemen. Hij was toen 35 jaar, woonde nog in de Haarlemmermeer en stond niet meer als landbouwer, maar als arbeider geregistreerd. Hij moest voor het gerechtshof Amsterdam verschijnen op de beschuldiging van valsheid in geschrifte en eenvoudige diefstal. Wat was er gebeurd? In november 1876 zat Karel zonder geld en had geen onderkomen. Hij meldde zich als kostganger bij Pieter Brussee te Haarlem. Toen Brussee om betaling van het kostgeld vroeg, verzoon Karel een list. Hij zei tegen zijn gastheer dat hij zijn schoonvader Pieter Zulver om geld zou vragen. Hij schreef een briefje, zogenaamd geschreven en ondertekend door zijn schoonvader, waarin stond dat Zulver het kostgeld zou betalen. Hij gaf het briefje aan zijn gastheer, die hier genoeg mee nam. Na enige dagen kwam dit bedrog uit en moest hij het kosthuis verlaten. Karel Leefflang nam stiekem wat kledingstukken, laarzen en een hoed mee, die van de zoon van Brussee en een andere kostganger waren. In die gestolen kleding werd hij begin december 1877 in het danshuis van Peters gearresteerd. Hij werd veroordeeld tot vier maanden gevangenisstraf en moest de gestolen kleding teruggeven.

In april 1886 moest Karel Leefflang eveneens voor het gerechtshof van Amsterdam verschijnen. Hij was toen 44 jaar en had geen vaste woonplaats. Wat had hij nu weer uitgespookt? In grote geldnood en wanhoop had hij een briefje geschreven naar zijn ex-schoonvader Pieter Zulver. Deze was eigenaar van de boerderij Hillegonsberg,¹⁷ sectie MM 20. Het briefje is in het strafdossier in het archief van het gerechtshof Amsterdam bewaard gebleven. Hij schreef aan P. Zulver, landbouwer aan de IJweg te Haarlemmermeer.

Aan de heer P.Zulver, vader Zulver,

Thans ben ik hier in de Haarlemmermeer op de IJweg bij Platvoet geheel hooploos en reddeloos. Nu doen ik eene vraag aan uwlieden of u mij dierek (direkt) helpt aan 50 gulden met wat kleren. Of ik steek dezen nacht de gehele boel in de brand. Nu moet u weten wat u te doen staat. Groeten van mij die zich noeme Karel Leefflang.¹⁸

Ex-schoonvader Pieter Zulver liet het briefje naar de burgemeester brengen en Karel Leefflang werd onmiddellijk gearresteerd. Karel verdedigde zich tijdens het proces met het verhaal, dat het niet zijn bedoeling was om de boerderij in brand te steken, maar dat hij wanhopig was, dat hij zich niet wist te redden. Hij was in 1885 wegens bedelarij tot gevangenisstraf veroordeeld en was gestuurd naar de kolonie Veenhuizen te Drenthe, waar hij tot september verbleef. Sinds eind september 1885 had hij rondgezworven zonder werk en zonder woonplaats. Hij had zich met bedelen in leven gehouden. Pieter Zulver verklaarde voor de rechter dat zijn ex-schoonzoon hem vijf jaar geleden in een herberg ook had bedreigd. Daarna had hij de ruiten van zijn boerderij

¹⁶ Echtscheiding 28-10-1873 rechtbank Haarlem, toegang 452, inv.nr.718, p. 505; proces-verbaal van getuigenverklaringen, rechtbank Haarlem toegang 452, inv 600, repnr. 181.

¹⁷ Pieter Zulver komt voor op de lijst van boerderijen van burgemeester Amersfoort uit 1868. De boerderij Hillegonsberg was in sectie MM20, aan de Hoofdvaart. Hij had de boerderij in 1874 gekocht van Pietertje Hooft (de moeder van Karel Leefflang). Pieter Zulver was in 1865 uit Beets naar de Haarlemmermeer gekomen.

¹⁸ Het briefje van Karel Leefflang is in het archief van het gerechtshof Amsterdam bewaard gebleven, inv 89 [serie straf-dossiers] dossier nr 1821.

ingeslagen. Hij vertelde dat zijn schoonzoon destijds (toen hij met zijn dochter trouwde) een vermogend man was geweest met de mooiste paarden uit de Haarlemmermeer en dat hij zijn hele vermogen er doorheen had gejaagd.¹⁹ Karel Leeftang werd tot twee jaar gevangenisstraf en dwangarbeid veroordeeld.

In 1888 werd hij wegens bedelarij en landloperij opgepakt en naar de gevangenis in Veenhuizen te Drenthe overgebracht. Daar ontsnapte hij op 29 oktober, maar werd spoedig daarna gearresteerd. Hij werd overgebracht naar de Rijkswerkinrichting te Hoorn, waar hij twaalf maanden werd opgesloten tussen andere bedelaars, landlopers en dronkaards. In december 1889 werd hij teruggebracht naar Veenhuizen om de rest van zijn straf van drie jaar uit te zitten.

Karel Leeftang is niet oud geworden. Hij overleed 52 jaar oud op 31-3-1894 te Veenhuizen (Norg).²⁰

Hoe was het met Grietje Zulver, de ex-echtgenote van Karel Leeftang, na de echtscheiding in 1874 gegaan?

Grietje Zulver was veehoudster in de Haarlemmermeer en hertrouwde op 50-jarige leeftijd te Sloten op 12 april 1894 met de vier jaar jongere landbouwer Joost van der Wal. Zij overleed, 56 jaar oud, te Haarlemmermeer in augustus 1900.

Overzicht geraadpleegde bronnen :

Geraadpleegde literatuur:

Vincent Erdin, Corpus Cruquius [bronnenpublicatie 2007]

Beschrijving der Badhoeve in Haarlemmermeer, handleiding bij het bezoek der Badhoeve in Haarlemmermeer op 26 september 1863, uitgegeven door de Hollandse maatschappij van landbouw.

H.N. ter Veen, Haarlemmermeer als kolonisatiegebied [1925]

M.Kooiman, Welgelegen of Veelzorg, Een onderzoek naar Noord-Hollandse boerderijen in de Haarlemmermeer tot en met 1868 [1984]

P.G.J. de Boer, Haarlemmermeerder in moeilijkheden. Aspecten van de medisch-sociale geschiedenis van Haarlemmermeer in de vorige eeuw. [1983]

P.G.J. de Boer, Pioniers in de Meer. De betekenis van Mr. J.P. Amersfoordt voor de Haarlemmermeer [1980]

Wouter Slob, Mr Jacobus Paulus Amersfoordt. De tweede burgemeester van Haarlemmermeer (1817-1885) in Gedenkboek afdeling Kennemerland van de NGV [1978]

Clara Brinkgreve, 140 jaar geschiedenis van de Haarlemmermeer en haar bewoners [1992]

Haarlemmermeer 150 jaar droog [2002]

Jacques Giele, Arbeidersleven in Nederland 1850-1914 [1979]

Geraadpleegde archieven:

Noord-Hollands archief, registers burgerlijke stand Haarlemmermeer

Noord-Hollands archief, Notarieel archief Haarlemmermeer;

Noord-Hollands archief, Provinciaal verslag in: archief provinciaal bestuur Noord-Holland 1851-1943.

Noord-Hollands archief, archief rechtbank Haarlem. [toegang 452]

Noord-Hollands archief gerechtshof Amsterdam 1877-1886 inv. 2 (1877) inv 11, 22 en 89 .(1886)

Noord-Hollands archief gevangenis Hoorn (rijkswerkinrichting) jaar 1888.

Noord-Hollands archief bevolkingsregister Velsen.(Uren-Shephard)

Drents archief, gevangenisarchief Veenhuizen.

¹⁹ Verklaring van Pieter Zulver is te vinden in het proces-verbaal van het gerechtshof Amsterdam, 1886, inv 11, arrest 1645.

²⁰ Informatie over het verblijf van Karel Leeftang in de gevangenis te Veenhuizen is verkregen via Joke Wolff van het Drents archief.